

**Από τον Ομηρικό Δημοεργό ως τον Θεό Δημιουργό:
«Δημιουργία» και «Δημιουργοί» στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία**

Στην διδακτορική διατριβή μου θα επιχειρήσω μία διεξοδική μελέτη των αρχαιοελληνικών λέξεων που σχετίζονται ετυμολογικά με το θέμα *δημιουργ-/δημοεργ-*, προκειμένου να αποσαφηνιστεί το εύρος νοημάτων και χρήσεων αυτών των λέξεων στην αρχαιοελληνική γραμματεία, από το Ομηρικό έπος έως και τον Αριστοτέλη. Για τον σκοπό αυτό, η εργασία μου θα περιέχει τα ακόλουθα κεφάλαια:

1. Εισαγωγή (που θα περιλαμβάνει σύντομη ετυμολογική επισκόπηση και λεξικογραφική μελέτη των λέξεων που σχετίζονται με *δημιουργ-*)
2. Ομηρικοί *Δημοεργοί*
3. Οι Θεοί ως Δημιουργοί στην Αττική Τραγωδία του 5^{ου} αιώνα π.Χ., στην Αρχαία Κωμωδία και στην Κλασική Αττική Ρητορική
4. Ο Δημιουργός ως Πρότυπο του Μέσου Ανθρώπου στον Αριστοφάνη και στους Κλασικούς Ρήτορες
5. Οι Δημιουργοί και οι Αναπτυσσόμενες Επιστήμες της Ιστοριογραφίας και της Ιατρικής: Ηρόδοτος και Ιπποκρατικοί Συγγραφείς
6. Ο Θεσμός του Δημιουργού ως Πολιτικού Αξιωματούχου στο Πλαίσιο της Πόλεως - Κράτους στον Θουκυδίδη και ο Θεός - Αγαθός Δημιουργός της Ανθρωπότητας στον Ξενοφώντα
7. Δημιουργοί στον Πλάτωνα: Από τους Εξειδικευμένους Επαγγελματίες ως τον Θεό - Δημιουργό στον *Τίμαιο*
8. Αριστοτέλης: *Δημιουργ-* στην Βιολογία, τη Ρητορική και την Πολιτική
9. Επίλογος: Μεταγενέστερη Αρχαιοελληνική Φιλοσοφία και Πρώιμη Χριστιανική Γραμματεία

Στην πρώιμη χρήση του, ο όρος *δημιουργός/δημοεργός* αναφέρεται σε αυτούς που εργάζονται για τον δήμο - λαό, ή σε εκείνους των οποίων η εργασία αφορά τον δήμο, δηλαδή που η εργασία τους έχει κοινή ωφέλεια. Συνεπώς, το θέμα *δημιουργ-* συχνά σχετίζεται με πληθώρα ειδών εξειδικευμένης εργασίας η οποία θεωρείται χρήσιμη για το κοινωνικό σύνολο. Οι εργασίες αυτές περιλαμβάνουν διάφορες τέχνες, μεταξύ των οποίων εκείνες του ξυλουργού, του ναυπηγού, του μεταλλουργού και του αγγειοπλάστη. Στους δημιουργούς ανήκουν επίσης όσοι ασκούν τις τέχνες του θεραπευτή/ιατρού, του μάντη, καθώς και όσοι ασχολούνται με τα κοινά ως πολιτικοί άρχοντες ή ως ρήτορες.

Στη φιλοσοφία του Πλάτωνα, ο όρος *δημιουργός* αναφέρεται πλέον και στον Θεό ως Κτίστη του κόσμου, ενώ ο Αριστοτέλης περιγράφει την φύση και τις δημιουργικές διεργασίες που τη διέπουν με παρόμοια ορολογία. Στην πρώιμη Χριστιανική γραμματεία, ο όρος *δημιουργός* αναφέρεται στον Θεό και στον ρόλο του ως απόλυτης δημιουργικής αρχής. Εν καιρώ, οι Πατέρες της Εκκλησίας άρχισαν να χρησιμοποιούν κατά προτίμηση αυτόν τον όρο - τίτλο στην κλητική πτώση σε προσευχητικά κείμενα προκειμένου να απευθυνθούν στον Κύριο. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύεται μία πιο άμεση και προσωπική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό - Δημιουργό.

Σαφώς λοιπόν, μία καλή γνώση της σημασίας και της ιστορικής εξέλιξης των όρων που σχετίζονται με το θέμα *δημιούργη-* είναι πολύ χρήσιμη για την κατανόηση των πρώιμων ελληνικών αντιλήψεων περί εργασίας, τέχνης και τεχνικής, και δύναται επίσης να ρίξει φως σε έναν αριθμό σημαντικών εξελίξεων στο πλαίσιο του πολιτισμού και της κοινωνίας των αρχαίων Ελλήνων, ειδικά στους τομείς της επίστημης, της φιλοσοφίας και της θρησκείας. Για αυτόν τον λόγο, οι σχετικές με τα προαναφερθέντα θέματα μελέτες αναφέρονται συχνά σε δημιουργούς. Ωστόσο, παρά τη σημαντική αξία της ομάδας λέξεων που σχετίζονται με τον δημιουργό, και παρόλο που οι όροι αυτοί έχουν επηρεάσει τις νεότερες Δυτικές αντίληψεις για την τέχνη και ευρύτερα για τη δημιουργικότητα, λείπει μία εξειδικευμένη και σε βάθος μελέτη της έννοιας, των χρήσεων και της εξέλιξης αυτών των λέξεων στο κοινωνικό, ιστορικό, πολιτιστικό και πνευματικό τους πλαίσιο. Η εργασία έχει σκοπό να καλύψει αυτό το κενό, φέρνοντας στο φως τον μεγάλο πλούτο και το εύρος των αρχαιοελληνικών αντιλήψεων που σχετίζονται με δημιουργούς, δημιουργία και άλλους σχετικούς όρους, ειδικά στο μέτρο που σημαντικά ορόσημα της χρήσης αυτών των όρων μπορούν να συσχετιστούν με αξιοσημείωτες γενικότερες ιστορικές εξελίξεις.

Επομένως, η διατριβή μου θα εξετάσει χρονολογικά όλα τα σημαντικά χωρία όπου απαντά το θέμα *δημιουργη-*, από τα Ομηρικά έπη έως και τον Αριστοτέλη, με επιπρόσθετα σχόλια σχετικά με τις χρήσεις των σχετικών όρων από μεταγενέστερους Έλληνες φιλοσόφους και από τους Πατέρες της Εκκλησίας, στα συγγράμματα των οποίων διακρίνεται η επιρροή της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας. Η μελέτη αυτή θα επικεντρωθεί λοιπόν σε ορόσημα της χρήσης του *δημιουργη-*, με αναφορά επίσης στις σχετικές επιγραφικές και παπυρικές πηγές, προκειμένου να αποσαφηνιστεί το πλήρες εύρος και η ιστορία του θέματος *δημιουργη-*.

Δεδομένου ότι τα πρώτα σωζόμενα παραδείγματα του *δημιουργη-* απαντούν στον Όμηρο, οποιαδήποτε διερεύνηση του πλήρους φάσματος της σημασίας αυτών των όρων θα πρέπει να είναι βασισμένη σε μία διεξοδική ανάλυση της σημασίας και της χρήσης τους στα Ομηρικά έπη. Το δεύτερο λοιπόν κεφάλαιο της εργασίας θα είναι αφιερωμένο στην Ομηρική ποίηση, στο πλαίσιο της οποίας θα μελετηθεί ο χαρακτηρισμός και ο ρόλος όλων των *δημιοεργῶν*, είτε αυτοί είναι κυριολεκτικά *δημιοεργοί*, όπως αοιδοί, θεραπευτές, μάντιες, κήρυκες, τέκτονες και ξυλουργοί (ρ 382-6, τ 134-6), είτε πρόκειται για μεταφορικούς *δημιοεργούς*, κατηγορία στην οποία ανήκουν υφάντριες (όπως η Ελένη και η Πηνελόπη), επίσης ο μεταλλουργός θεός, Ήφαιστος, ή πρόσωπα τα οποία, σε ορισμένα χωρία, παρομοιάζονται με αοιδούς, κατηγορία στην οποία περιλαμβάνονται ο Αχιλλέας και ο Οδυσσεύς. Η Ομηρική απεικόνιση των *δημιοεργῶν* είναι επίσης σημαντική για την κατανόηση της αντίληψης του Ομηρικού ποιητή - αφηγητή για το κύρος και τον κοινωνικό ρόλο της δικής του τέχνης, η οποία έχει συνδεθεί με εκείνη των αοιδῶν. Η δική μου εργασία θα επεκτείνει αυτήν την προσέγγιση, συμπεριλαμβάνοντας όλους τους *δημιοεργούς* στα έπη, και όχι μόνο τους αοιδούς.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα εξετασθούν οι ποιητικές χρήσεις της λέξης *δημιουργός* στην Αττική Τραγωδία και την Αρχαία Κωμωδία, καθώς επίσης αντίστοιχες χρήσεις στην Κλασική Αττική Ρητορική. Απληχώντας τον Ομηρικό Ήφαιστο, ο οποίος φιλοτέχνησε την ασπίδα του Αχιλλέα, οι Τραγωδοί Σοφοκλής και Ευριπίδης παρομοίως αναφέρονται στους θεούς ως *δημιουργούς*, αλλά ως επί το πλείστον, ως *δημιουργούς* κακών και συμφορών για την ανθρωπότητα (Σοφ. *Αι.* 1035, Ευρ. *απ.* 1059 Kannicht). Τέτοια χωρία θυμίζουν την κριτική που ασκεί ο Ισοκράτης σε ρήτορες που αποδίδουν σε

ανθρώπους την ευθύνη πράξεων των οποίων, κατά κανόνα, οι μόνοι αυτουργοί δύνανται να είναι είτε θηρία είτε θεοί (*Βούσιρις* 32.5). Από την άλλη πλευρά, ο Αριστοφάνης αποδίδει στον Ερμή τον ρόλο του αγαθού δημιουργού ο οποίος είναι εξυπηρετικός απέναντι στους ανθρώπους (*Ειρ.* 429).

Στο τέταρτο κεφάλαιο, θα ερευνηθούν περαιτέρω οι αναφορές στους δημιουργούς (ανθρώπους και θεούς) στην Αρχαία Κωμωδία και την Αττική Ρητορική, με ειδική έμφαση στην χρήση του όρου από τον Αριστοφάνη, ο οποίος ονομάζει τους καθημερινούς ανθρώπους της Αθηναϊκής αγοράς, όπως είναι οι έμποροι, οι τεχνίτες και οι μικροπωλητές, με σκοπό τον σχολιασμό της κοινωνικής πραγματικότητας, και με σπουδαίο κωμικό αποτέλεσμα. Η χρήση αυτή βρίσκει παράλληλο στον λόγο του Λυσία *Υπέρ του Αδωνάτου*, όπου ο πελάτης του Λυσία περιγράφεται ως ένας από τους πολλούς τεχνίτες - πωλητές - δημιουργούς που αγωνίζονται να τα βγάλουν πέρα στο πλαίσιο της ανεπτυγμένης πόλεως - κράτους (19.6). Κατά την αποψη μου, τέτοιες χρήσεις του όρου σαφώς υπογραμμίζουν την εντυπωσιακή αντίθεση μεταξύ της καθημερινής πραγματικότητας του βίου στο πλαίσιο της Αθηναϊκής οικονομίας, η οποία είναι βασισμένη στη νομισματική κυκλοφορία, και της αξιοπρέπειας που, συγκριτικά, απολαμβάνουν οι Ομηρικοί *δημοεργοί*, στο πλαίσιο μίας οικονομίας που βασίζεται στην ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών και που διέπεται από ηρωικές αξίες αμοιβαιότητας, όπως η φιλία και η (φιλο)ξενία. Η αντίθεση αυτή θα διασαφηνιστεί ακόμα περισσότερο στο πλαίσιο μίας γενικότερης ανάλυσης του κοινωνικού ρόλου και της κοινωνικής θέσης που κατείχαν οι τεχνίτες και οι καλλιτέχνες στην Αθήνα του 5ου π.Χ. αιώνα - η σχετική ανάλυση θα ενταχθεί επίσης σε αυτό το κεφάλαιο, με αναφορά σε επιγραφικές και αρχαιολογικές πηγές.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, θα εξεταστούν οι υπό μελέτη όροι στις *Ιστορίες* του Ηρόδοτου και στα *Ιπποκρατικά συγγράμματα*. Σε αυτούς τους συγγραφείς, η λέξη δημιουργός αναφέρεται πλέον και σε εκείνους που ασκούν τις αναπτυσσόμενες επιστήμες της ιστοριογραφίας και της ιατρικής. Συγκεκριμένα, ο Ηρόδοτος δίνει έμφαση και επαινεί περιφερόμενους δημιουργούς, όπως ο αοιδός Αρίων και ο θεραπευτής Δημοκίδης, κάτι το οποίο φαίνεται να υποδηλώνει τον ρόλο τους ως παραδείγματα για το δικό του εγχείρημα (Α 123-4, Γ 125-37). Με ανάλογο τρόπο, στον Ιπποκράτη, αυτοί που ασκούν την ιατρική επιστήμη λογίζονται μαζί με άλλους τύπους δημιουργών, σε πλαίσιο όπου δίνεται έμφαση σε διαφορετικά επίπεδα ικανότητας και στην εξειδικευμένη γνώση αυτών που ασκούν οποιαδήποτε τέχνη, μαζί με την κοινωνική ευθύνη που ενέχει τέτοια εξειδικευμένη εργασία και την αντίστοιχη τιμή που αποδίδεται σε εκείνους που την ασκούν (*Περί Αρχ. Ιητρ.* Α). Αυτό το κεφάλαιο θα περιλάβει επίσης αναφορά στην ενδιαφέρουσα χρήση της λέξης δημιουργός από τον Ηρόδοτο, με την οποία ο συγγραφέας - ιστορικός περιγράφει καταρτισμένους επαγγελματίες των οποίων τα εγχειρήματα απηχούν διεργασίες της φύσης (Ζ 31).

Το έκτο κεφάλαιο θα αφιερωθεί στον Θουκυδίδη και στον Ξενοφώντα, καθώς επίσης και σε παπυρικές και επιγραφικές πηγές. Στον Θουκυδίδη υπάρχουν, για πρώτη φορά στην αρχαιοελληνική γραμματεία, αναφορές σε δημιουργούς ως αξιωματούχους πόλεων - κρατών και γενικότερα ως δημόσιους λειτουργούς, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι, λ.χ., για τη σύναψη συμμαχιών μεταξύ πόλεων, επίσης για τη σύναψη συμφωνιών ανάμεσα σε πόλεις - κράτη και τις αποικίες τους, και για την οργάνωση του πολιτεύματος σε αποικίες (Ε 47 κ.ε.). Σε σχεδόν όλες τις περιπτώσεις, οι συμφωνίες που γίνονται συνοδεύονται από θρησκευτικές τελετές, δηλαδή το αξίωμα αυτό λαμβάνει μία τελετουργική διάσταση.

Μία διαφορετική χρήση της λέξης δημιουργός απαντά στον Ξενοφώντα στο πλαίσιο του Σωκρατικού διαλόγου και της Σωκρατικής επιχειρηματολογίας, στην οποία ο φιλόσοφος αναφέρεται στην ανθρωπότητα ως δημιουργήμα ενός νοήμονος και αγαθοεργού θεού (*Απομν.* Α 4.7). Τελικά, θα δειχθεί ότι χρήσεις αυτού του είδους ταυτόχρονα απηχούν τον Ευριπίδη και παραπέμπουν στον Πλάτωνα σε ό,τι αφορά τη δική του χρήση της λέξης δημιουργός.

Πράγματι, στους διαλόγους του Πλάτωνα απαντά το πιο πλούσιο και εκτεταμένο δείγμα χρήσεων της λέξης δημιουργός και των σχετικών όρων. Μάλιστα, η έρευνα που θα έχει πραγματοποιηθεί στα προηγούμενα κεφάλαια θα αποδειχθεί χρήσιμη ως υπόβαθρο για μία πιο σαφή κατανόηση της ποικίλης και σύνθετης χρήσης του δημιουργό-στους διαλόγους. Το έβδομο κεφάλαιο θα ξεκινήσει εξετάζοντας τη σημασία της εξειδικευμένης εργασίας και των διαφόρων επαγγελμάτων στα επιχειρήματα των πρώιμων Σωκρατικών διαλόγων. Κατόπιν, θα δειχθεί η καίρια σημασία της λέξης δημιουργός στους διαλόγους της δεύτερης περιόδου, όπου ο όρος δημιουργός χαρακτηρίζει τους φύλακες της ιδεώδους πολιτείας (π.χ. *Πολ.* 395b-c, 421c 2 κ.λπ.). Επίσης, θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο η πρώιμη επιστημονική και ιατρική χρήση του θέματος δημιούργ - διέπει ιδιαίτερα τον λόγο του Ερξίμαχου στο *Συμπόσιο* (186d 5 - 215b 2). Η χρήση του όρου αυτού από τον Πλάτωνα κορυφώνεται στους διαλόγους της τρίτης περιόδου, και ειδικά στον *Τίμαιο*, διάλογο στον οποίο αναπτύσσεται μία ευρεία θεωρία του Θεού ως δημιουργού. Αυτό το κεφάλαιο θα κλείσει με μία αναφορά στους *Νόμους*, όπου παρατηρείται το πλήρες εύρος της χρήσης των όρων αυτών στον Πλάτωνα, με έμφαση στον κοινωνικό ρόλο του δημιουργού.

Στο επόμενο κεφάλαιο, θα συζητηθούν όλες οι Αριστοτελικές αναφορές στον δημιουργό και σε συγγενή ορολογία. Η ανάλυση αυτή θα δείξει πως το εύρος και η ποικιλία αυτής της ομάδας λέξεων, η οποία επικεντρώνεται στη λέξη δημιουργός, αντανakλούν το ευρύ φάσμα των ενδιαφερόντων του ίδιου του Αριστοτέλη. Η χρήση των όρων αυτών, σε γενικές γραμμές, έχει εφαρμογή σε τρία διακριτά πεδία μελέτης, δηλαδή στη βιολογία, όπου αναφέρεται ιδιαίτερα σε διεργασίες της φύσης, με τη ίδια τη φύση να χαρακτηρίζεται ως δημιουργός, και στην ρητορική (*Πολ.* 1329a 21), καθώς και στην πολιτική επιστήμη με αναφορά στους τεχνίτες ως δημιουργούς στο πλαίσιο της Αθηναϊκής πολιτείας (*Αθ. Πολ.* 13.2).

Η διατριβή θα κλείσει με έναν επίλογο ο οποίος θα περιέχει μία σύντομη ανάλυση των υπό συζήτηση όρων στην μεταγενέστερη φιλοσοφία και στην πρώιμη Χριστιανική γραμματεία. Η ανάλυση αυτή θα δείξει μία εξέλιξη από τον Θεό - δημιουργό του Πλάτωνα, ο οποίος δίνει μορφή στον κόσμο από προϋπάρχουσα ύλη, σε μία αντίληψη του Θεού ως Δημιουργού του σύμπαντος εκ του μηδενός, και σε ενδείξεις μίας νέας και πιο προσωπικής σχέσης μεταξύ του ανθρώπου και του Θεού ως Δημιουργού - Κτίστη.

Ο επίλογος θα συμπεριλάβει επίσης και μία μελέτη των στοιχείων που είναι κοινά σε όλες τις χρήσεις της υπό μελέτη ορολογίας. Αυτά τα κοινά στοιχεία υποδηλώνουν έμφαση στην εξειδίκευση, στην ικανότητα, στη συνεισφορά και στη συμμετοχή σε μία κοινότητα ανθρώπων - προσώπων, καθώς επίσης και μία έμφαση στην κοινωνική προσφορά, η οποία έρχεται σε αντίθεση, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, με τις αντίστοιχες σύγχρονες αντιλήψεις που τονίζουν την καινοτομία, το νεωτερισμό και την αυτοέκφραση.

Karen D. Symonds

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Applebaum, H.A. 1992. *The Concept of Work: Ancient, Medieval and Modern*. New York.

Bader, F. 1965. *Les composés grecs du type de demiourgos*. Paris.

Burford, A. 1972. *Craftsmen in Greek and Roman Society*. Ithaca, N.Y.

Friedman, R. 2006. "Location and Dislocation in Herodotus." Στο: *The Cambridge Companion to Herodotus*, C. Dewald and J. Marincola (επιμ.): 165-177. Cambridge.

Gschnitzer, F. 2011. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Κοινωνίας*. Μετ. Α. Χανιώτης. Αθήνα.

Guthrie, W.K.C. 1978. *The Later Plato and the Academy (A History of Greek Philosophy, Vol. V)*. Cambridge.

Jeffery, L.H. 1973-1974. "Demiourgoi in the Archaic Period." *Archeologia Classica* 25/26: 319-330.

Kannicht, R., (επιμ.) 2004. *Tragicorum Graecorum Fragmenta Vol. V: Euripides* (σε δύο μέρη). Göttingen.

O'Brien, C.S. 2015. *The Demiurge in Ancient Thought*. Cambridge.

Segal, C. 1994. *Singers, Heroes and Gods in the Odyssey*. Ithaca, N.Y.

Tandy, D.W. 2000. *Warriors into Traders: The Power of the Market in Early Greece*. Berkley.